

NOTÍCIA DE LA FAUNA DE CATALUNYA I D'ANDORRA AL FINAL DEL SEGLE XVIII

Joaquim Maluquer i Sostres*

Rebut: gener de 1990

SUMMARY

News of the fauna of Catalonia and Andorra by the end of the 18th century.

The present work on historical zoology presents a series of data, mainly about the great mammals and certain birds, coming from an exhaustive enquiry carried out two hundred years ago by the royal functionary Francisco de Zamora. Even though among the originals of the enquiries conserved in the Library of the Palacio Real in Madrid there is no reference to some Catalan regions, data about the Western Pyrenees, so important from a faunistic point of view, are fortunately available. Apart from the referred documents, other documentary sources from the same period have been used.

Among the great fauna, it is to be remarked the extreme abundance of the wolf (*Canis lupus*), present throughout the territory; the presence of the brown bear (*Ursus arctos*) all around the Pyrenean area; single references to the lynx, covering a wide area, not being able to determine the species they belonged to; the wild boar (*Sus scrofa*); the red deer (*Cervus elaphus*) in the Pyrenees and in the Ebro mountains (south of the territory); the fallow deer (*Dama dama*) in scattered locations; the roe deer (*Capreolus capreolus*) limited to the Pyrenean Valley of Aran; some other Pyrenean references of the wild goat (*Capra pyrenaica*), and also a lot of references to the chamois (*Rupicapra rupicapra*) in the same mountains.

Most of the referred species got extinguished and, apart from recent reintroductions of some kinds of deers, only the wild boar and the chamois, which are pretty abundant, have remained in wild state; the wild goat has also been conserved in a reserve in the southern mountains, having been exterminated from the Pyrenees. There are references to the occasional presence of specimens of brown bear and the existence of some lynx is guessed.

Besides the common mammals, as the fox, the rabbit, the hare, etc., which we do not refer to, we mention the stoat, the otter, the beech and pine marten, the wild cat, the genet, etc.

Among the birds, the abundant references to the capercaillie (*Tetrao urogallus*) in the Pyrenean forests are to be pointed out; the partridge (*Perdix perdix*), limited here to the mountain fields; the ptarmigan (*Lagopus mutus*) in the high mountains. It is specially remarkable the reference to the breeding of the dotterel (*Eudromias morinellus*) in the eastern Pyrenees, in the same area where a relic population of this species was found in the 50's of this century.

Among the birds, we also find references to birds of prey and to ducks, geese and swans, not always possible to identify.

* Còrsega 413, 4t 1a. 08037 Barcelona.

INTRODUCCIÓ

La zoologia històrica, a part de l'interès que ofereix intrínsecament, ajuda a comprendre la situació faunística present i, fins i tot, podria constituir-se en argument justificatiu de possibles reintroduccions.

Si la història de la zoologia –i de les ciències en general– ha estat poc treballada a Catalunya,¹ les aportacions sobre zoologia històrica són encara més escasses i, respecte dels mamífers, podem considerar-les gairebé nul·les. És per això que sembla adient donar a conèixer i comentar les informacions faunístiques que conté una font documental del final del segle XVIII referida a algunes comarques catalanes, complementades amb unes poques dades d'altres procedències i corresponents, aproximadament, al mateix període. Vet aquí els textos en què ens basem.

L'Interrogatorio de Francisco de Zamora

Disposem d'un fons documental interessantíssim, veritable mina d'informació per al final del segle XVIII sobre determinades comarques catalanes, producte de la iniciativa del controvertit personatge que fou Francisco de Zamora, funcionari judicial que exercí a Barcelona, primer com a *Alcalde del crimen* el 1785 i després com a *Oidor* de l'Audiència, càrrec que deixà el 1791 per marxar a Madrid.

Francisco de Zamora, a part de les seves funcions oficials, sembla que per encàrrec dels ministres Floridablanca i Godoy va muntar un sistema d'informació prou eficaç per mor de la penetració de les idees de la Revolució francesa. Vinculats a aquestes activitats o no, Zamora també va realitzar diversos viatges per Catalunya, els diaris dels quals ha publicat Ramon Boixareu,² a qui devem, així mateix, la revelació de les fonts que ens han permès dur a terme el present treball.

A més dels referits viatges, Zamora va concebre el projecte realment ambiciós de

formar una *Historia de Cataluña*, com escriu ell mateix en l'encapçalament de l'*Interrogatorio* o qüestionari que, per tal d'obtenir les dades pertinents, trameté a totes les ciutats, pobles i llogarets de Catalunya.³ D'aquest qüestionari, en coneixem dues variants: l'extensa, destinada a grans ciutats com és el cas de Barcelona, que contenia 183 preguntes; i la reduïda, amb 146 extrems, per a la resta del territori. L'amplitud de les qüestions plantejades és literalment exhaustiva i d'antuvi comprèn la identificació del poble, el clima, l'orografia, el litoral, la hidrografia, la indústria, les comunicacions, la conservació dels edificis, el clergat, les presons, etc.; en un segon capítol que tracta d'*Agricultura y Historia Natural*, es detallen al màxim les produccions agrícoles⁴ i ramaderes, els mètodes de conreu, els contractes en ús, la qualitat de les terres, la pesca, etc., i és aquí on trobem les preguntes referents a la fauna. Un tercer capítol comprèn les *Industrias, oficios y fábricas*. Un quart es dedica al comerç. El cinquè a la *Política*, això és, l'Administració pública, abastiments, vestimenta, malalties, costums. I el sisè es refereix a *Letras y antigüedades*, que comprèn l'ensenyament, els monuments, documents històrics, etc.

En els qüestionaris trobem les següents preguntes d'interès faunístic:

– *Si en el territorio hay muchas lagunas perpetuas o temporales, y si en ellas hay pájaros raros.*

– *Qué animales, cazas, fieras, aves o pájaros raros se crian, y a dónde se vende la caza.*

– *Si hay animales venenosos o dañinos, como víboras, culebras, lagartos, escorpiones y aves de rapiña.*

– *Si el país abunda de insectos molestos, como moscas, mosquitos, chinches, etc.*

– *Qué géneros de pesca se cria en los ríos, lagunas y playas, si es de buena calidad y abundante, dónde se consume, y si hay derecho privativo en cuanto a pesca.*

A part que es poden trobar referències sobre caça i pesca en respostes a altres pre-

1. Vegeu NORBERT FONT I SAGUÉ, 1908. *Història de les Ciències Naturals a Catalunya del segle IX al segle XVIII*. La Hormiga de Oro. Barcelona, 1908. S'ha reeditat recentment.

2. FRANCISCO DE ZAMORA: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, edició a cura de Ramon Boixareu. Curial. Barcelona, 1973.

3. L'obra projectada per Zamora mai no va dur-se a terme. Els manuscrits –tant els dels viatges com els dels qüestionaris– es conserven a la Biblioteca del Palau Reial de Madrid.

4. Com a exemple, esmentem que en la resposta de Castellbisbal (juliol del 1789) s'hi llegeix: «si comença a introduir la Rel de la Abundancia que trau la miseria», això és, la patata.

gundes, cal advertir que en el qüestionari reduït –el més estès– les preguntes se simplifiquen. La bàsica, però, en ambdós tipus de qüestionaris és la referida a l'existència de *fieras, aves o pájaros raros* (núms. 101 i 75 dels qüestionaris extens i reduït, respectivament).

Per poder valorar l'interès de les dades faunístiques procedents dels *Interrogatorios* distribuïts per Zamora i que, subratllem-ho, van obtenir un elevadíssim nivell de respostes, cal precisar els aspectes següents:

Abast geogràfic. Els qüestionaris disponibles, procedents del fons de la Biblioteca del Palau Reial de Madrid,⁵ no comprenen pas tot el territori del Principat. Només disposem dels corregiments on s'incloueren ambdós Pallars, l'Alta Ribagorça, la Vall d'Aran, Vilafranca del Penedès, Manresa, Vic, Puigcerdà, la Bisbal, Cervera i Barcelona. S'observa un cert desordre en el material i hi ha importants llacunes. Les parts, però, més completes globalment són les referides als corregiments de Talarn (Pallars Jussà, Pallars Sobirà i l'Alta Ribagorça) i de Viella (Vall d'Aran), que coincideix amb una àrea del major interès faunístic.

D'altra banda, s'ha de subratllar l'extraordinària minúcia en l'enquesta de Zamora. A part de viles i pobles d'una certa importància, trobem respostes de llogarets insignificants –i que ja ho eren al final del segle XVIII–, de quadres⁶ i d'actuals despoblats que en algun cas, fins i tot, no ha estat possible de localitzar.

Per contrast amb el detall esmentat, assenyallem que en certs casos també disposem de respostes globals de tot un corregiment, com s'esdevé amb els de Talarn i de Viella.

La llengua emprada a les respostes al qüestionari és la castellana, corresponent així a la que s'utilitza a l'*Interrogatorio*. Hi ha, però, alguna excepció a la regla en favor del català.

L'ús del castellà, això sí, suscita alguns problemes veritablement delicats a l'hora d'identificar determinades espècies. És evident que pel fet d'adreçar l'enquesta a nuclis de població tan reduïts, no podem pas esperar trobar-hi corresponents amb prou

domini del castellà, singularment pel que fa a la terminologia botànica i zoològica. En conseqüència, i a més de catalanismes tan divertits com puguin ser-ho *puercos singlarres, escursones* o *esparveros*, trobem la utilització pura i simple dels noms catalans i, finalment –i aquest és el veritable problema– la traducció ambigua al castellà del nom català d'una espècie. Aquest fet resulta particularment rellevant en el cas dels cèrvols, daines i cabirols, i també en l'intent de precisar a què es referien els corresponents de Zamora quan esmentaven *cabras silvestres* o *cabras muntesas*, malgrat que sovint ens ajuden amb un oportú *vulgo* *Isarts* que no permet, però, una generalització mecànica com a correspondència vàlida.

Diferències entre les respostes. La qualitat de les respostes, en allò que pertoca a la fauna, és molt desigual. Trobem des de l'enumeració d'espècies i, àdhuc, la descripció d'algunes aus, fins a un reiterat i lacònic *no hay cosa* o la manca pura i simple de qualsevol resposta, en municipis que a final del segle XVIII devien contenir una fauna que avui considerariem exhuberant. Això fa –i convé subratllar-ho– que les citacions que ressenyem sempre siguin expressió de mínims quant a la presència d'espècies a les zones en qüestió.

Els problemes relatius a la llengua que acabem d'esmentar en l'apartat anterior, el nivell de les respostes, l'ortografia i, sovint, la penosa lletra que dificulta la comprensió del text, tot plegat ens mostra prou clarament el modest nivell cultural d'una gran part dels corresponents de Zamora com, d'altra banda, era lògic d'esperar tenint en compte la ja reportada insignificància de moltes de les localitats d'on procedeixen les respostes. Tot i aquestes dificultats, reitem el sorprenent èxit que va atènyer l'enquesta, mesurat pel nombre de respostes obtingudes.

Les respostes al qüestionari presenten, així mateix, alguna dada d'interès filològic referit als noms catalans de certes espècies, que ja comentarem en tractar-les, com són l'extensió del substantiu «onso» per ós; la vigència d'«herc», denominació genuïnament pallese de l'extingida cabra salvatge; i la de «musola» o «mussola»⁷ per perdiu blanca, entre altres.

5. Les referències dels documents consultats són les següents: 2473, 1227, 1681, 1678, 1679, 1680, 2435, 2436, 2468, 2472 i 2222.

6. Districte o circumscripció dins una baronia, que es mantingué fins al principi del segle XIX.

7. Ignorem la pronúncia d'aquesta denominació, que no hem trobat documentada ni hem tingut cap esment de la seva vigència.

Datació de les respostes. Les respostes es concentren entorn de 1789, amb algunes lliurades el 1788 i bastants més el 1790.

Altres fonts

A part de l'*Interrogatorio* de Zamora, òbviament bàsic per a aquest treball, hem obtingut dades faunístiques d'aquest període en les fonts següents:

Notícies de Catalunya. Consisteixen en un conjunt de manuscrits conservats igualment a la Biblioteca del Palau Reial,⁸ juntament amb els manuscrits de Zamora i les respostes als qüestionaris, que Boixareu⁹ opina que formen part del cens ordenat per Floridablanca. Entre aquests documents trobem les descripcions genèriques dels corregiments de Tarragona, Tortosa, Tàrragona, Lleida, Puigcerdà i la seva subdelegació d'Urgell, tots ells de considerable interès faunístic.

Diario de los viajes hecho en Cataluña. De la reiteradament citada edició d'aquest manuscrit, duta a terme per Ramon Boixareu, també hem espigolat alguna referència faunística.

Memoria sobre un lince, citació de Josep Comes, que consta en el llibre¹⁰ de Juntetes i Resolucions de la Reial Acadèmia de Ciències Naturals i Arts de Barcelona, i que respon al 1790.

Finalment, indiquem l'extrema utilitat que han significat per a la realització d'aquest treball el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*,¹¹ de Joan Coromines, i el *Diccionari català-valencià-balear*,¹² de Mn. Antoni Ma. Alcover i Francesc de B. Moll.

NOTÍCIES SOBRE LA FAUNA

Examinarem la presència i la distribució de les espècies identificades més rellevants que apareixen en l'enquesta de Zamora i en els altres textos citats.

Respecte de la presència d'espècies, cal tenir present que resta gairebé limitada a la gran fauna i a les de caça.

Quant a la distribució, hem de subratllar un cop més que no comprèn pas tot Catalunya, sinó únicament els municipis dels corregiments abans indicats, que és d'on tenim referències. Queden, doncs, grans espais sense cobrir, singularment a les comarques orientals.

Els mamífers

De la gran fauna hem trobat esmentats el llop, l'ós, el linx (o llop cerber, com se l'anomena), el senglar, la daina, el cérvol, el cabrirol, la cabra salvatge i l'isard. També se citen la guineu, la fagina, la mustela, la llúdria, el teixó, la geneta o gat mesquer i el gat salvatge, a part dels conills, llebres i esquirols.

De les espècies esmentades, ens limitarem a ressenyar les dades que ens han pervingut de la gran fauna. A la resta, ens hi referirem molt succintament, ja que gairebé totes continuen essent presents en els seus hàbitats característics, amb les excepcions, però, de la llúdria i el gat salvatge.

Quant a la caça, les respostes reflecteixen –sense explicar el perquè– la manca de caçadors a les comarques de muntanya, malgrat l'existència d'ossos, llops, senglars i, àdhuc, daines o cérvols en els termes respectius. La situació varia en aquest aspecte a les comarques agrícoles més baixes, com la Noguera i l'Urgell, on apareix la figura del caçador d'ofici¹³ especialitzat en caça menor que abasteix les viles com Tàrraga i Cervera, aquesta darrera *tan abundante en caza que se duda tenga igual en Cataluña*.

Canis lupus L. Llop.

Al final del segle XVIII trobem el llop a totes les comarques de què tenim dades. És l'espècie de la gran fauna més citada a les respostes als qüestionaris i amb una distribució territorial més àmplia.

El llop s'esmenta a la resposta de Martorell però no s'hi al·ludeix a la de Vallvidrera ni en d'altres dels voltants de Barcelona, on encara era present el segle XIX d'acord amb

8. Referència 2519.

9. *Op. cit.*: 18.

10. Llibre 3r. Acords, foli 18, 15 de desembre de 1790.

11. Curial i Caixa de Pensions. Barcelona, 1980.

12. Palma de Mallorca, 1985.

13. Algunes hisendes molt importants també tenien adscrit un caçador d'ofici. Així ho reporta J. MALUQUER, de Cal Masvell d'Agramunt, a la primera meitat del segle XIX (*Records de Joan Maluquer Viladot, 1856-1940*: 14-15, ciclostilat, 1935).

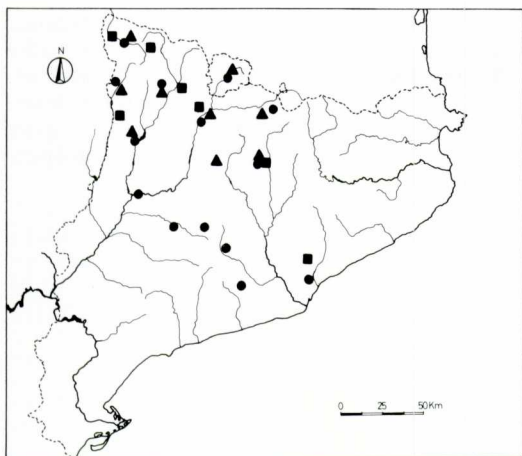

FIG. 1. Distribució per comarques del llop (*Canis lupus*, cercles) i de l'ós (*Ursus arctos*, triangles) i per localitats del llop cerber o linx (*Lynx* sp., quadrats). Regional distribution of the wolf (dots) and the brown bear (triangles) and local distribution of the lynx (squares).

la informació que ens ha pervingut de la serra de Collserola¹⁴ i del Vallès.¹⁵

En la presència del llop a tot el territori degué ésser decisiva la seva gran mobilitat, ja que partint dels seus recers a les serres i a les boscuries, s'endinsava per les terres de conreu. Així, a la resposta de Pujalt (l'Anoia, tocant a la Segarra) s'assenyala el llop de pas i es precisa que no hi cria per falta de boscos i, semblantment, s'esdevenia a l'Anglesola (l'Urgell) i a l'Espígol (quadra de Tornabous, l'Urgell).

El llop era causa evident de preocupació pels estralls que produïa en els ramats. Així, a les comarques de muntanya són constants les referències als mastins que tenen a tots els pobles per guardar el bestiar, i a la resposta de Son (Pallars Sobirà) es precisa que de nit els pastors protegeixen els ramats encenent fogueres.

Ressenyem a continuació les nombroses localitats de les comarques de què tenim respostes, en les quals s'esmenta el llop, amb l'advertiment que, atesa la seva referida capacitat de desplaçament, aquestes indi-

cacions no serviren per a fer estimacions de densitats de població.

ALT PENEDES: s'esmenta genèricament al corregiment de Vilafranca.

ALTA RIBAGORÇA: Boí, Manyanet, Perves, Pont de Suert, Sarroqueta, Senet de Barravés, Taüll, Viu de Llevata.

ALT URGELL: Castellbò, més indicació genèrica de la subdelegació de la Seu d'Urgell del corregiment de Puigcerdà.

ANDORRA: s'esmenta genèricament al Principat.

ANOIA: El Bruc, Pujalt.

BARCELONÈS: Martorell.

BERGUEDA: Brocà, Castell Fraume i Maripol, Castellar del Riu, Castellar de N'Hug, Cercs, Cerdanyola, Espinalbet, Fígols, la Baells, la Nou, la Quar, Malanyeu, Sant Climent de l'Espunyola, Sant Cristòfol de Tosses, Sant Joan de Montdarn, Sant Martí del Puig, Vallcebre, Vilada.

CERDANYA: s'esmenta genèricament al corregiment de Puigcerdà.

NOGUERA: Castellblanc (despoblat), Coscò, Renant, Rubió d'Agramunt.

PALLARS JUSSÀ: Abella de la Conca, Bernuï de Mont-ros, Bóixols, Coma de Montros, Erinyà, Montrebei, Montsor, Pobleta de Bellvé, Puimanyons, Reguard, Sant Serni, Sant Pere de les Maleeses, Sant Romà, Sarroca de Bellera, Torre de Cabdella, Unarre, Vilamitjana.

PALLARS SOBIRÀ: Aineto, Alós d'Àneu, Anàs, Ancs, Arcalís, Àrreu, Baiasca, Baén, Ballestiu, Berrós Jussà, Boldís, Borén, Bresui, Burg, Cuberes, Espot, Malmercat, Mencui, Montesclado i Glorieta, Pujol, Ribera de Cardós, Rodés, Roní, Sant Sebastià del Buseu, Selliu, Son, Soriguera, Sorre, Sort, Surp, Tavascan, Tirvia, Useu, Vallferrera.

SEGARRA: Santa Fe.

URGELL: Anglesola, Espígol.

VALL D'ARAN: Arròs i Vila, Arties, Aubert, Bausén, Betlan, Canejan, Gausac, Gessa, Lés, Mont, Montcorbau, Viella, Vilac.

Ursus arctos L. Ós, onso.

Fa dos-cents anys l'ós era una espècie molt comuna i estesa a les contrades pirèniques de les quals tenim referències, però devia ésser igualment abundant a les comarques orientals de la serralada. La seva distribució també s'estenia al Pre-pirineu i, així, trobem l'ós esmentat en dues localitats de la Conca de Tremp, com són Sant Romà i Abella de la Conca, sense que hi hagi possi-

14. X. FERRER, A. MARTÍNEZ, A. MOTIS & J. REAL: *Estudi sobre la gestió de la fauna a Collserola*: 4. 1986.

15. J. FERNANDEZ & J. REAL: «Recull sobre l'evolució històrica del llop *Canis lupus* al Vallès», a *El medi Natural del Vallès*: 191-192. Centre Vallesà d'Estudis dels Ecosistemes Mediterranis. 1985.

bilitat de confusió, ja que en les respostes sempre es precisa acuradament la situació i els pobles veïns.

A la resposta d'Escart s'indica que *se crian muchos osos que se alimentan del fruto de las moixeras que hay allí*.

A la de Tírvia, d'on ens han pervingut dades molt interessants, en tractar de la caça s'exposa que *en un pueblo cerca de esta Villa (se) inventó un nuevo modo para amarrar el onso y fue que haziendose hazer una cadena larga de hierro la puso en un puesto donde acostumbrava a pasar el onso a modo de laso y pasando el onso por medio de otro laso se amarró vivo y no pudo escapar*.

A la vall d'Àneu, on faltaven caçadors com era comú a la muntanya, s'assenyala, però, l'excepció d'un *labrador, de la villa de Valencia, que lo es sin temor para el osso especialmente*.

Francisco de Zamora, en el curs del viatge que va fer a la Vall d'Aran i Andorra l'any 1788, refereix que pujant el Port de la Bonaiqua *se nos dio noticia de un famoso oso carnicero que anda en este puerto haciendo terribles estragos en los ganados y defendiéndose a pedradas de los perros*.¹⁶

I a la Vall d'Aran, finalment, les pells dels óssos que es caçaven se les venien a França.

En el vessant filològic s'observa una gran extensió geogràfica de la variant *onso*, aparentment molt superior a l'actual,¹⁷ ja que la trobem emprada en múltiples respostes d'ambdós Pallars i de l'Alta Ribagorça, tot i que els corresponents de Zamora escriuen o tracten d'escriure en castellà.

ALT URGELL: Sant Joan de l'Erm,¹⁸ serra del Cadí.

ALTA RIBAGORÇA: Adons, Boí, Manyanet, Pont de Suert, Sarroqueta, Senet de Barravés, Taüll.

ANDORRA: s'esmenta genèricament al Principat.

BERGUEDA: Espinalbet, Sant Martí del Puig.

CERDANYA: s'esmenta genèricament al corregiment de Puigcerdà.

PALLARS JUSSÀ: Abella de la Conca, Bernuï de Mont-ros, Sant Pere de les Maleses, Sant Romà, Sarroca de Bellera, Unarre, vall de Cabdella i Coma de Mont-ros.

PALLARS SOBIRÀ: Alós d'Àneu, Anàs, Baén, Baiasca, Borén, Bressui, Burg, Cuberes, Escart, Espot, Montesclado i Glorieta, Port de la Bonaigua, Ribera de Cardós, Rodés, Roní, Sant Sebastià de Buseu, Saurí, Son, Sort, Surp, Tavascan, Tírvia, València d'Àneu, Vallferrera.

SOLSONÈS: Les Encies.

VALL D'ARAN: Arrés, Arròs i Vila, Arties, Aubert, Bagergue, Bausén, Betlan, Canejan, Casarill, Casau, Escunyau, Gausac, Gessa, Lés, les Bordes, Mont, Montcorbau, Vilac, Viella.

Lynx sp. Llop cerver.

Un dels resultats més interessants de l'escorcoll de les respostes al qüestionari, i també dels altres textos del final del segle XVIII, són les precisions que ara podem establir respecte de l'antiga presència i distribució del llop cerver (linx és un nom culte que el poble mai no va utilitzar) al Principat.

S'ha obert darrerament un interrogant sobre la identitat dels línxs que existiren a Catalunya: fou el linx nòrdic, *Lynx lynx* (L.) o el linx ibèric, *Lynx pardina* (TEMMINCK), l'espècie comuna al territori català? O, encara, potser coexistiren ambdues espècies? Sembla admetre's¹⁹ que, almenys al Pirineu o al seu vessant nord, hi visqué el linx nòrdic, i també s'accepta la possibilitat que al Pirineu català encara s'hi mantingui una reduïda població relictiva, de la qual no s'ha pogut precisar l'espècie.²⁰

No podem aportar cap dada conclouent sobre l'espècie de linx citada en les respostes, però sí afirmar que destacaven precisament per les taques en el pelatge. Aquest caràcter extern, però, no permet determinar-ne l'espècie, ja que tot i ésser propi del linx ibèric també apareix en les formes meridionals de linx nòrdic.

Així, en alguna de les respostes a l'interrogatori en què s'assenyala la presència del llop cerver, se'l caracteritza per la pell tacada. Referent a això, la millor i la més completa és la de Tírvia, en la qual després d'esmentar els *onsos* i els *lobos* afegeix: *y otros*

16. *Op. cit.*: 188.

17. COROMINES, al *Diccionari etimològic...*, esmenta ós com la forma actual als Pallars (VI: 135).

18. FRANCISCO DE ZAMORA, *op. cit.*: 172.

19. Vegeu *Amfibis, rèptils i mamífers*: 393 i ss., (*Història Natural dels Països Catalans*, 13) Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1987.

20. J. RUIZ-OLMO, X. PARELLADA, G. JORDAN & J. ORTA. *El linxe en la vertiente sur de los Pirineos* (en premsa).

lobos llamados Lob serber y estos son más pequeños que los otros, tienen la piel hermosa toda lunada y estos no hazen más que degollar los ganados, y xuparse la sangre.

En l'enumeració dels animals propis de la vall d'Àneu s'indica els *Lleopardos* –a més dels óssos, gats salvatges i llops– denominació que suggereix un linx de pell tacada. I la mateixa cosa s'esdevé en la descripció general de la Vall d'Aran, on també se citen els *Lleopardos*.

Afegim que Lluís Companyó, en la seva *Histoire naturelle du département des Pyrénées-Orientales*²¹ refereix que Cuvier li va preguntar si el linx existia als Pirineus orientals, i la resposta fou que llavors ja era molt rar: només havia tingut notícia de dos exemplars, un caçat l'any 1821 al bosc de Formiguera (Capcir) i l'altre –que també va poder examinar– a Salvanera, sense indicació de data. Amb aquestes referències va poder respondre a Cuvier i descriure l'espècie –que anomena *Felis lynx*– de la qual destaca «...quelques tâches noires, irrégulières et clairement parsemées sur le dos...».

Respecte de la distribució, podem afirmar que era àmplia. Disposem, en efecte, de set citacions específiques, sis de les quals cobreixen una extensa zona pirinenca de que tenim respostes al qüestionari, i la setena correspon al Vallès Occidental. Més, però, que en el cas d'altres espècies, les referències al linx les hem de considerar mínimes, ja que hi ha el fet prou conegut del viure silencios i amagat d'aquest feli, que en dificulta l'observació.

A part de les referències de Tírvia i la vall d'Àneu, a la d'Arròs i Vila s'afegeix que els llops cervers els anomenaven *garylup*, d'acord amb la lectura que fem del manuscrit.

La citació més sorprenent, però, és la d'una captura al Vallès Occidental, tan allunyat del Pirineu i ja prou poblat aleshores. Hem trobat la notícia que correspon a l'any 1790, d'un exemplar caçat a l'indret de la Barata (Matadepera), a la zona de Sant Llorenç del Munt. La citació procedeix de la *Memoria sobre un lince muerto en el parage de La Barata, entre Barcelona y Manresa, en el que se demuestra su propia nomenclatura y todo lo demás concerniente a su Historia Natural*, llegida el 15 de desembre de 1790 a la Real Academia de Ciencias Naturales y

Artes pel seu Director D. Josef Comes.²² Malauradament, la Memòria pròpiament dita no existeix a l'arxiu de l'esmentada Acadèmia i ens hem de conformar amb la referència precedent.

Les localitats on es referencia el llop cerver són:

ALT URGELL: Castellbò.

BERGUEDA: Espinalbet.

PALLARS JUSSÀ: Sarroca de Bellera.

PALLARS SOBIRÀ: Tírvia, vall d'Àneu.

VALL D'ARAN: Arròs i Vila, i esmentat genèricament a tot el corregiment de Viella.

VALLÈS OCCIDENTAL: la Barata (Matadepera).

Sus scrofa L. Porc senglar.

El senglar, juntament amb l'isard, són les dues espècies de la gran fauna que presenten menys diferències quant a distribució i abundància relativa, entre la situació actual i la de fa just dos segles. És més, si considerem les respostes positives referents a la presència del senglar, podríem concloure que ara l'espècie sembla ésser més comuna que no ho era a la darrerria del segle XVIII.²³ Tot i que aquesta relativa escassetat que assenyalem podria ésser deguda a la manca de dades en les respostes al qüestionari, que fa dos-cents anys l'espècie anava de baixa ho confirmaria l'observació següent que transcrivim de la resposta de Vallvidrera: *Antiguament se criavan javalines, por ser entonces los bosques más viejos, altos y espesos...* Actualment es cacen senglars a la serra de Collserola on els boscos, com en molts altres indrets de Catalunya, s'ha refet en cessar el carboneig i les tales abusives.²⁴

22. Libro 3.º Acuerdos, foli 18.

23. Com a conseqüència dels canvis socio-econòmics favorables a l'espècie (modificació del poblament rural, abandonament de terres de conreu marginals, etc.) a la península Ibèrica els senglars s'han incrementat en un 204 % entre 1973-1980, d'acord amb l'estudi de J.L. TELLERIA i C. SÁEZ, L'evolucion demographique du sanglier en Espagne. *Mammalia*, 49, (2), 1985.

24. Els segles XVIII i XIX la vinya ocupava grans extensions a la serra de Collserola, fins que el flagell de la fil·loxera va anorrear-la, i va ser substituïda per la pineda que ara la cobreix. Dita transformació ha afavorit el senglar, que d'inexistent ha esdevingut comú a partir de la segona meitat d'aquest segle. Vegeu: X. FERRER, A. MARTÍNEZ, A. MOTIS & J. REAL: *Estudi sobre la gestió de la fauna a Collserola*: 4. 1986.

21. III: 49. Perpinyà, 1863.

D'Adons es refereix que es caçaven els senglars fent batudes i esperant-los als passos. Al Vilac s'assenyalava excepcionalment que *Javalines muchos, de suerte que destrozán la cosecha, y este año (1789) han muerto más de treinta...* Els caçadors de les Bordes venien els senglars a França.

Les localitats on se citen senglars –sorprenentment moltes menys de les que assenyalen óssos i llops en els seus termes– són les següents:

ALTA RIBAGORÇA: Adons, Boí, Pont de Suert, Taüll, Viu de Llevata.

ANOIA: el Bruc.

BERGUEDA: Castellar de N'Hug i, genèricament, el partit i la vegueria.

PALLARS JUSSÀ: Sant Serni, Pobleta de Bellveí.

PALLARS SOBIRÀ: Alós d'Àneu, Àrreu, Baén, Baiasca, Borén, Cuberes, Montesclado i Glorieta, Sant Sebastià de Buseu, Surp, Tírvia, vall d'Àneu.

SOLSONÉS: les Encies.

VALL D'ARAN: Arrés, Arròs i Vila, Arties, Aubert, Betlan, Canejan, Casarill, Casau, Escunyau, Gausac, Lés, les Bordes, Montcorbau, Viella, Vilac.

CERVIDAE: Els cèrvids.

En tractar dels cèrvids és quan ens trobem amb les majors dificultats per esbrinar les espècies a què es refereixen les respostes dels qüestionaris que ens han pervingut. Com ja advertíem en la Introducció, aquest problema d'identificació es genera en gran mesura a causa de la redacció en castellà de les respostes, la qual cosa comporta males traduccions dels noms de les diverses espècies.

En el cas dels cèrvids, la confusió es produeix entre el cérvol, la daina i el cabirol, dels quals tenim dades històriques sobre la presència a Catalunya, i també de la coincidència del cérvol i de la daina en una comarca tan poc mediterrània com és la Cerdanya.²⁵

25. Vegeu N. FONT I SAGUÉ: *op. cit.*: 200, 208. Així, el manuscrit del Dr. CLARASSOL, de mitjan segle XVIII, «*Singularidades de la Historia Natural del Principado de Cataluña*», esmenta «*venados como Ciervos, Gamos, ...*». I en el del Dr. ANDREU BOSCH, «Summari, Index o Epitome dels admirables y nobilissims títols de Honor de Cathalunya, Rosselló y Cerdanya...» datat a Perpinyà el 1628, en tractar de la Cerdanya cita

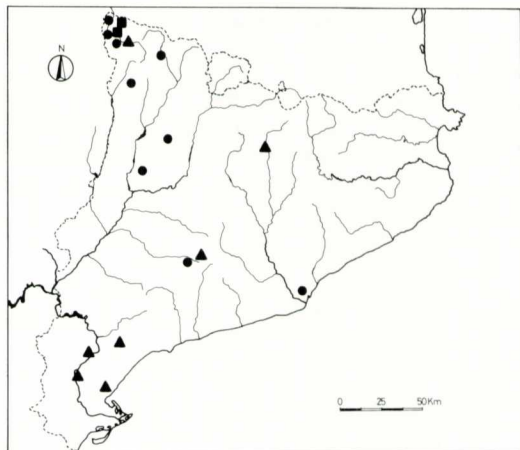

FIG. 2. Distribució per localitats dels cèrvids: daina (*Dama dama*, cercles), cérvol (*Cervus elaphus*, triangles) i cabirol (*Capreolus capreolus*, quadrats). Local distribution of deer: fallow deer (dots), red deer (triangles) and roe deer (squares).

A les *Noticias de Cataluña* referents al partit de Tortosa trobem un bon exemple de la confusió esmentada: *la caza maior que se halla en esse termino son ciervos, venados y cabras montesas....* En aquesta citació, què són els *venados*?

Així mateix, a quina espècie hem de referir les «*cabras montesas*» que, segons resulta de les respostes, es criaven als boscos de Sant Romà, i d'Abella, ambdós a la conca de Tremp?

La daina, *Dama dama* L., és el cèrvid més citat, sobretot a la Vall d'Aran i transcrit *dayna*. A Sant Serni rebien el nom de *cabres denas*, i el de *cabres muntesas vulgo dannias* a Boi. Aquestes darreres denominacions coincideixen amb les recollides per Coromines,²⁶ «cabres d'aines» i «cabra daina».

Les localitats on trobem citada l'espècie són les següents:

ALTA RIBAGORÇA: Boí.

BARCELONÈS: Vallvidrera.

CONCA DE BARBERÀ: Passanant.

PALLARS JUSSÀ: Abella de la Conca, Sant Serni.

«Servos, Daynas, Jabalins, Cabras de dos especies...».

26. *Diccionari etimològic*, III: 11.

PALLARS SOBIRÀ: Espot.

VALL D'ARAN: Gausac, Lés, les Bordes, Viella.

D'aquestes citacions l'única que considerem amb reserves és la referent a Abella de la Conca, on s'esmenten *cabras montesas* al bosc. En favor de la identificació proposada tenim l'ambient prou mediterrani de la zona i la citació –que creiem inequívoca– de l'espècie a Sant Serni, també al Pallars Jussà. Recordem així mateix que al correigiment de Talarn les cabres salvatges les anomenaven hercs invariablement. Quedaria la possibilitat de referir-se a isards, tot i tractar-se del Pre-pirineu, ja que actualment n'hi ha una petita població a la veïna serra de Carreu.²⁷

Molt sorprenent, als nostres ulls, resulta la menció de l'espècie a Vallvidrera, però així és. El seu rector escrivia el 31 d'agost de 1789: *De nuestro tiempo también hemos visto en ellos [els boscos de Vallvidrera] un par de daynas, y yo he comido una que mataron con bala el Invierno próximo.*

També semblaria escadussera la referència de la Conca de Barberà. I, finalment, trobem una eventual citació al Baix Ebre, on s'esmenten *ciervos y venados*, que són sinònims en l'ús habitual, però en aquest cas i per les confusions lingüístiques ja adduïdes, els *venados* referenciats bé podrien tractar-se de daines.

Del cérvol, *Cervus elaphus* L., en tenim poques citacions, però en canvi resulten inequívokes. Sense perjudici d'altres possibles localitzacions i basant-nos en les dades disponibles, trobem tres nuclis de població: el pirinenc, el de les serres de l'Ebre²⁸ i el localitzat a la Conca de Barberà.

En les *Noticias de Cataluña* referides al partit de Tortosa llegim: *Los ciervos y venados existen en los montes de los Lugares de Perelló y Teveins bajando en tiempo de Nieves de los Montes de estos Pueblos y de los de Rasquera y Tibisa, villas inmediatas en número cresido à las tierras vajas, pero ay poca afición à Esta Caza, y por lo regular se suelen matar dos ò tres en cada un año.*

Les localitats on trobem l'esment de cérvols són:

BAIX EBRE: Perelló, Rasquera, Tivenys.

BERGUEDA: esment genèric referit al partit de Berga.

CONCA DE BARBERÀ: Passanant.

RIBERA D'EBRE: Tivissa.

VALL D'ARAN: Vilac.

Sorprèn la manca de citacions als Pallars i a l'Alta Ribagorça. I respecte a la Vall d'Aran també resulta sorprenent el fet que només n'hàgim trobat una referència.

Del cabirol, *Capreolus capreolus* L., solament n'hi ha rastre documental a la Vall d'Aran que, altrament i per la influència atlàntica que la caracteritza, resulta un indret particularment idoni per a l'espècie.

Les dues localitats de la Vall d'Aran on se citen són: Arròs i Vila, on s'esmenten *Daynas que llaman cabirós*; i Canejan, *gamos vulgo cabirós*.

Capra pyrenaica. SCHINZ. Cabra salvatge, herc o erc.

Un dels resultats més interessants del present treball és el referent a la informació sobre la cabra salvatge en el seu hàbitat pirinenc, d'on va ésser exterminada el segle XIX. Així mateix, a les *Noticias de Cataluña* trobem indicacions de la població meridional, anomenades en castellà *cabras montesas*, molt pròspera actualment a la reserva dels Ports de Tortosa però llavors més estesa per les serres de l'Ebre.

La primera aproximació a la població pirinenca de cabres salvatges és la filològica. En alguna de les respostes procedents d'ambdós Pallars, de l'Alta Ribagorça i de la Vall d'Aran vam trobar l'esment dels «herchs» –mai no anomenats cabres, cabres mnteses o salvatges– juntament amb el dels isards (dites *cabras montesas llamadas isarts*) la qual cosa impedeix qualsevol confusió o malentès. Però herc o erc és, avui dia, un substantiu que ha desaparegut de la llengua vivent, i només gràcies al *Diccionari etimològic* de J. Coromines ens fou possible identificar inequívocament l'espècie a què es referien els comunicants d'en Zamora. Herc, en efecte, procedeix directament del llatí *Hircus* que significa boc; recordem, referent a això, el nom científic també aplicat a la cabra salvatge, *Capra hircus*. A més, Coromines²⁹ l'identifica amb el

27. *In litt.* J. ORTA I SAGALÀS.

28. D'acord amb M. TUERO DE REINA, a les serres de l'Ebre va extingir-se entre 1920-25; vegeu *Reservas y Cotos Nacionales de caza*. Incafo (1979).

29. *Op. cit.*, IV: 779.

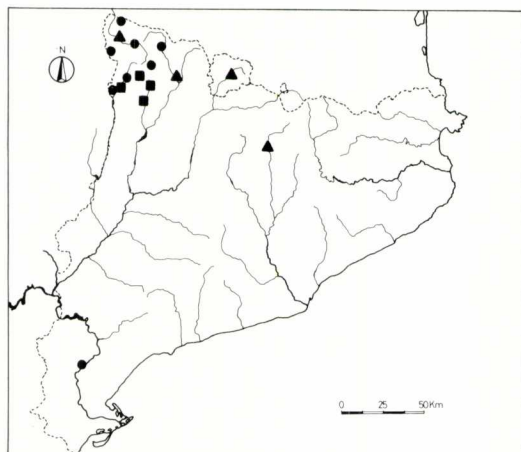

FIG. 3. Distribució geogràfica de la cabra salvatge i de l'isard. Cercles, localitats en què se cita l'herc o cabra salvatge (*Capra pyrenaica*). Triangles, comarques en què l'isard (*Rupicapra rupicapra*) se cita genèricament o bé en nombroses localitats. Quadrats, localitats en què se cita l'isard.

Geographical distribution of ibex or wild goat and chamois. Dots, localities where ibex or wild goat is mentioned. Triangles, regions where chamois is generically mentioned or in a large number of localities. Squares, localities where chamois is mentioned.

bucardo de l'Alt Aragó, encara present a Ordesa.

Afegim que Coromines recollí informacions orals, que esmenta en el *Diccionari* sobre l'antiga presència de l'herc a la vall aranesa del Toran, a Gessa, a Arties, a Taüll i a Espot.

L'única descripció dels hercs que trobem a les respostes correspon a la d'Arròs i Vila, a la Vall d'Aran. Després d'enumerar la gran fauna d'aquell terme s'hi afegeix: *...y en las montañas maldecidas [massís de la Maladeta] una especie de animales grandes como bacas, que llaman herchs, Hirco-cervus, tienen la cola como las bacas, y los cuernos con alguna semejanza a los de los ciervos...*

Mateu Aymerich també el cita a la vall de Boí, en data indeterminada però anterior al 1766. Escrivia aquest eminent jesuïta en el manuscrit de la seva *Historia Geogràfica y Natural de Cataluña* que va publicar Josep Iglésies: *El Herc, en latín «Hircus silvestris», en castellano Cabrón o Buey silvestre [...] solo se halla en una comarca de Cataluña que llaman Vall de Buy o valle del Buey en los Pirineos [...] el Herc es una especie de animal semejante al Macho de Cabrio á ex-*

*cepción de el pelo y de la cabeza que es muy semejante al Buey...*³⁰

L'extensió de la població pirinenca de la cabra salvatge fou indubtablement molt superior a la que es deduiria de les poques referències directes que hem espigolat a les respostes al qüestionari, com es desprèn de l'enumeració de la fauna al partit de Talam que consta en les *Noticias de Cataluña: Iracos, Benados y Cabras silvestres, cuias pieles se venden...*

A la relació de pobles on se citen les cabres salvatges en els manuscrits del final del segle XVIII hi introduïm entre parèntesi les localitats pirinenques ja referenciades, en les quals Coromines va rastrejar, el primer terç d'aquest segle, l'antiga presència dels hercs, possiblement referida al final del segle XIX. Aquests afegitons revelen un cop més el caràcter de mínimes que tenen les dades de distribució faunística que oferim en el present treball.

ALTA RIBAGORÇA: Boí, (Taüll), Senet de Barravés.

BAIX EBRE: serra de Cardó.

PALLARS SOBIRÀ: (Espot), vall d'Àneu.

VALL D'ARAN: Arròs i Vila, (Arties), (Gessa), (vall del Toran) i citada genèricament al corregiment de Viella.

Rupicapra rupicapra L. Isard

L'isard, gràcies a la protecció de què gaudeix, presenta actualment (1990) una població nombrosa i ocupa pràcticament la mateixa distribució a les comarques pirinenques de les quals disposem de dades comparatives (ambdós Pallars, Alta Ribagorça i Vall d'Aran) que al final del segle XVIII. Malauradament, aquest *status* de l'isard al Principat –que comparteix amb el senglar– és excepcional entre la gran fauna.

Com era d'esperar, els rectors, secretaris d'ajuntaments i les persones mínimament lletrades dels pobles que contestaren el qüestionari que els envià Francisco de Zamora, ignoraven les denominacions en castellà de l'isard. Per això els anomenen invariablement *cabras silvestres* o *cabras monteses*, afegint-hi en alguns casos l'aclariment *vulgo isarts*. El fet que en aquesta zona

30. M. AYMERICH, (1715-1799) i la seva «Historia Geogràfica y Natural de Cataluña». *Quaderns de Geografia II*: 267. Barcelona, (1949).

pirinenca la cabra salvatge pròpiament dita es coneixia amb el nom d'herc i tenint en compte la major abundància d'isards, hem assimilat a isard les anotacions de cabra silvestre o muntesa que trobem en l'àrea esmentada amb excepció de les referències a cabres boscanes que trobem a la conca de Tremp i que suposem, amb reserves, que podrien referir-se a daines.

A Montcorbau *lo que hay más es cabras, de lo demás poco...* A Vilac s'hi ressenyaven *cabras montesas y de estas a rebaños grandes*.

La presència d'isards la trobem documentada per a les localitats següents:

ALTA RIBAGORÇA: Boí, Manyanet, Senet de Barravés.

ANDORRA: citació genèrica a les Valls.

BERGUEDA: citats genèricament al partit i vegueria de Berga.

PALLARS JUSSÀ: Coma de Mont-ros i vall de Cabdella.

PALLARS SOBIRÀ: Alós d'Àneu, Àrreu, Baèn, Baiasca, Borén, Caregue, Escart, Llessui, Son, Surp, Tírvia, vall d'Àneu, vall d'Assua, Vallferrera.

VALL D'ARAN: Arrés, Arròs i Vila, Bagergue, Betlan, Canejan, Casau, Escunyau, Gausac, Gessa, Lés, les Bordes, Mont, Montcorbau, Tredós, Viella, Vilac.

Assenyallem que la referència d'isards a Tredós procedeix del *Diario de los viajes hechos en Cataluña* de Francisco de Zamora, on refereix un indret on hi ha una *f fuente salada a donde acuden a beber los isarts*.³¹ Sorprèn que en la resposta de Tredós no s'esmentessin els isards, atesa l'anomenada que referent a ells té el seu terme.

Altres espècies de mamífers

Esmentem breument les altres espècies de mamífers que puguin oferir algun tipus d'interès, tot prescindint de les més comunes com la guineu, el conill i l'esquirol.

El gat salvatge, *Felis silvestris* SCHREBER, espècie tan rarificada actualment, el trobem relacionat en les respostes d'algunes localitats pirinenques: a Boí (Alta Ribagorça); a Cuberes –despoblat de Gerri de la Sal–, Surp i a la vall d'Àneu (Pallars Sobirà); a Arròs i Vila i a Gessa (Vall d'Aran).

La llúdria, *Lutra lutra* (L.), ara molt limita-

da al territori català per la contaminació dels rius i altres activitats humanes, se cita a les proximitats de Torrelles de Foix (Alt Penedès) on, diuen, feia molt de mal als peixos. També s'esmenta als estanys del delta de l'Ebre (Baix Ebre).

Respecte de la fagina, esmentada en diverses respostes de l'Alta Ribagorça, del Pallars Jussà i del Pallars Sobirà, no és possible determinar si es tracta realment de *Martes foina* (ERXLEBEN) o bé de *Martes martes* (L.).

Del teixó, *Meles meles* (L.), tenim la referència d'una creença popular ben curiosa, que ha romàs vivent fins als nostres dies, sobre l'existència de dues menes de teixons. A l'excel·lent resposta d'Arròs i Vila (Vall d'Aran), llegim: *Hay especies de animales llamados teixones, de los cuales unos tienen los pies como los perros, y otros como los cerdos*. I afegeix les pressumptes facècies d'aquests mustèlids, *que de noche siguen de cerca la gente pero no acometen ni causan daño, solo que los que no lo saben se atemorizan*, a part que *«acuden a los panizos quando estan para sazonar y causan bastante daño, pero hay pocos*.

A la resposta de Vilac se cita el *gato almesquero*. Podria tractar-se del gat mesquer, *Genetta genetta* (L.), escassíssim a la Vall d'Aran, on el va trobar per primera vegada Ruiz-Olmo el 1988 (*in litt.*).

L'ermini o mustela blanca,³² *Mustela erminea* (L.), se'l cita en una sola ocasió, a la resposta de Boí (Alta Ribagorça) en aquests termes: *...ay Arminios, unos muy blancos, y otros pardos...*

La llebre, *Lepus capensis* (L.), apareix en les respostes als qüestionaris molt més abundant que en l'actualitat. A les *Noticias de Cataluña* referents al partit de Puigcerdà s'escriu que a la Cerdanya *Ay muchas liebres de grande tamaño* i, per contra, el conill escassejava. A la subdelegació d'Urgell les llebres també eren més abundants que els conills i les pells les venien a les fàbriques de barrets de «*la tierra baja*», Barcelona en primer lloc, on també anaven a parar les pells de llebres, conills i guineus caçades al corregiment de Lleida.

31. *Op. cit.*: 190.

32. Nom popular de la Catalunya Nord, segons Lluís Companyó (*op. cit.*: 37).

ELS OCELLS

Llevat d'unes poques espècies, no trobem referències a l'avifauna en les respostes als qüestionaris ni en les *Notícies de Catalunya*. Les dades més completes són les referents a les gallinàcies (en la seva condició de peces de caça) i a les rapinyaires. Les primeres, però, tenen l'avantatge que podem identificar-les perfectament (amb una excepció que comentarem), mentre que, en general, la classificació de les rapinyaires resulta dubtosa o arriscada. També disposem d'algunes indicacions prou interessants sobre espècies aquàtiques, i referències singulars de tres ocells més. Pel que fa a la resta, només hi trobem dades genèriques que no resulten de cap profit per als fins del present treball. Com escrivia el corresponsal aranès d'Arròs i Vila, *De aves y paxaros hay una infinidad y sin nombres*.

Dèiem que les gallinàcies resulten les més ben determinades i, alhora, les millor descrites. A les comarques pirinenques és habitual l'esment de l'existència de tres menes de perdius, que no deixa lloc a dubtes, així com del gall fer.

Una incògnita que no hem pogut esbrinar es refereix a la identificació d'una espècie profusament citada a la Vall d'Aran –i enlloc més– amb el nom de *gariola*. Que es tracta d'una gallinàcia és evident, ja que no solament és un derivat de la denominació que rep la gallina en la parla aranesa i se citen amb els galls fers, sinó que s'identifiquen com *faisanes*,³³ que llaman *gariolas* (Arròs i Vila); *Phaisanes vulgo Gariolas* (Gausac); a les Bordes esmenten simplement *Flaisanes*, que es venien a França; amb la salvetat de Betrén on les veien com *gallinas silvestres llamadas gariolas*; i el corresponsal de Canejan informa que els *Pavos monteses y Gariolas* es crien als boscos, a diferència de les perdius. També s'esmenten, finalment, a Aubert, Casarill, Gessa, Vilac (*gallinas de bosque*). El nom *gariola*, s'aplicava potser a les femelles del gall fer? O bé es referia a una gallinàcia ja extingida a la Vall? Aquesta darrera hipòtesi podria semblar excessiva, però Lluís Companyó,

33. A. BOSCH en el seu manuscrit «Summari, Index ó Epitome dels admirables y nobilissims titols de Honor de Catalunya, Rosselló y Cerdanya...» datat a Perpinyà el 1628, en tractar de la Cerdanya (capítol 20), també esmenta «Pavos agrestes, y Faysans». (Vegeu la ja citada *Historia de les ciències naturals a Catalunya*, de N. FONT I SAGUÉ: 200).

que era un naturalista de camp, en l'obra ja citada assenyala la presència al Departament dels Pirineus Orientals del gall de cua forçada, *Lyrurus tetrix* (L.), al qual atribueix el nom popular català de «cua furxada», i parla amb familiaritat de l'espècie i de la seva carn! També esmenta el grèvol, *Tetrastes bonasia* (L.).

Tetrao urogallus (L.). Gall salvatge, gall fer, paum (Vall d'Aran).

En general, a les respostes en castellà el gall fer es tradueix per *pavo* o *pavo silvestre* i, en molta menor mesura, *gallos* o *gallos silvestres*.

En la resposta de Vallferrera –que per excepció és redactada en català– es fa esment dels galls fers i de la manera de caçar-los: *...se cassen a la primavera a la punta de dia o a fer-se nit que es la hora que canten*.

Semblantment s'esdevé amb la ressenya d'Andorra que consta a les *Notícies de la Valle de Andorra: se crian gallos monteses que se cazan con escopeta a la cantada en tiempos de primavera a la punta del dia y al ponerse* [el sol].

Les localitats pirinenques on trobem citat el gall fer són:

ALTA RIBAGORÇA: Boí.

ANDORRA: s'esmenta genèricament.

CERDANYA: s'esmenta genèricament.

PALLARS SOBIRÀ: Alós d'Àneu, Cuberes (Gerri de la Sal), Escart, Ribera de Cardós, Son, Sort, Tírvia, Vallferrera.

VALL D'ARAN: Arròs i Vila, Aubert, Betlan, Canejan, Escunyau, Gausac, Gessa, les Bordes, Mont, Viella, Vilac.

Lagopus mutus (MONTIN). Perdiu blanca, carrascla (Vall d'Aran), musola (Alt Urgell, Andorra), rascla (Ripollès).

En la resposta de Canejan es llegeix una bona descripció de l'hàbitat de la perdiu blanca: *assi mismo se crian en lo más alto de las montañas una especie de perdices... con la raridad, que en el verano tienen la pluma parda, y en el Invierno Blanca. Estas nunca salen de lo alto de las montañas, aun en tiempo del Invierno, donde siempre estan cubiertas las montañas de nieve, que admira con que pueden vivir*.

Les descripcions de l'espècie que ens han pervingut són realment excel·lents. En la resposta de la vall d'Assua es descriu una

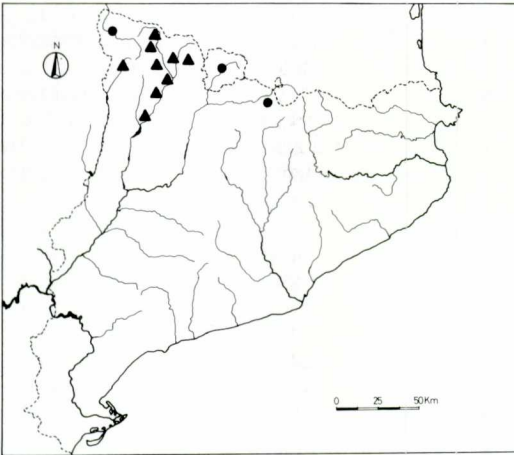

FIG. 4. Distribució geogràfica del gall fer (*Tetrao urogallus*). Cercles, comarques en què el gall fer se cita genèricament o bé en nombroses localitats. Triangles, localitats en què se cita el gall fer. Geographical distribution of capercaillie. Dots, regions where capercaillie is generically mentioned or in a large number of localities. Triangles, localities where capercaillie is mentioned.

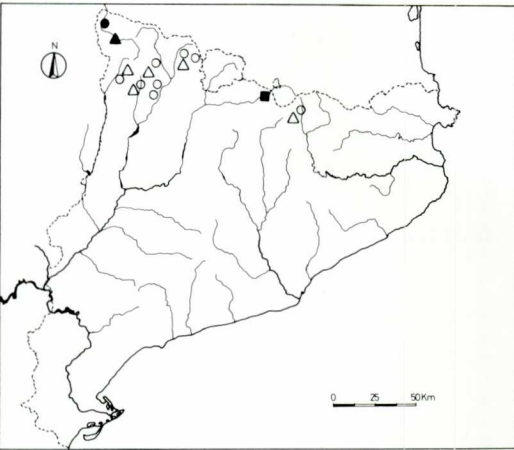

FIG. 5. Distribució geogràfica de les perdus. Cercles buits, localitats en què se cita la perdiu blanca (*Lagopus mutus*). Cercle ple, comarca en què la perdiu blanca se cita en nombroses localitats. Triangles buits, localitats en què se cita la perdiu xerra (*Perdix perdix*). Triangle ple, comarca en què la perdiu xerra se cita en nombroses localitats. Quadrat, comarca en què se cita genèricament la perdiu rasca (*Eudromias morinellus*). Geographical distribution of partridges. Open dots, localities where ptarmigan is mentioned. Full dot, region where ptarmigan is mentioned in a large number of localities. Open triangles, localities where partridge is mentioned. Full triangle, region where partridge is mentioned in a large number of localities. Square, region where dotterel is generically mentioned.

especie de Perdices Blancas como la nieve, con el pico colorado como el coral, con las piernas calzadas a plumas hasta el cabo de las uñas; no se sabe de que se sustentan pues aunque se hayan cogido vivas [...] y luego se mueren... A les Notícies de la Valle de Andorra, en enumerar les espècies de caça, se cita en català la de *perdius blancas*, ó *musolas*, las que en lo estiu son pardas, y en la primavera, y lo Ivern son blancas [com] la mateixa neu, y porten les cames vestides o plomall fins a les ungles.

A la resposta de Ribes de Freser es diu que les perdius rasclés són molt rares.

Les referències sobre les perdius blanques que figuren en les respostes, habitualment tan succintes, i també la gamma de noms populars que hem ressenyat, palesen l'atenció que suscitaven.

Les localitats on les trobem citades són:

ALTA RIBAGORÇA: Boí.

PALLARS JUSSÀ: Coma de Mont-ros i vall de Cabdella.

PALLARS SOBIRÀ: Boldís, Caregue, Escart, Llessui, vall d'Assua, Vallferrera.

RIPOLLÈS: Ribes de Freser.

VALL D'ARAN: Arròs i Vila, Betlan, Canejan, Gausac, Gessa, les Bordes.

Perdix perdix (L.). Perdiu xerra, perdiu griseta (Andorra).

En la resposta de Ribes de Freser les perdius xerres es descriuen com *un poco más pequeñas cujos Perdigonos se conocen por una herradura que tienen al pecho; son Buenas pero no tanto como las otras ordinarias...*

A les *Notícies de Catalunya* corresponents al partit de Puigcerdà, s'explica l'hàbitat de l'espècie a la Cerdanya: *Otras... cherras que acostumbren a criar en los parages donde ay ramage, particularmente entre los Abellanos y vuelan a bandadas como las palomas.*

La perdiu xerra se cita a les localitats següents:

ALTA RIBAGORÇA: Boí.

PALLARS JUSSÀ: Coma de Mont-ros i vall de Cabdella.

PALLARS SOBIRÀ: Caregue, Espot, Vallferrera.

RIPOLLÈS: Ribes de Freser.

VALL D'ARAN: Arròs i Vila, Betlan, Canejan, Gausac, les Bordes.

Alectoris rufa (L.). Perdiu, perdiu roja.

La perdiu apareix pràcticament a totes les respostes, reflectint una notable abundància de l'espècie, que era objecte d'una activa caça a les comarques de la terra baixa, en contrast amb el poc exercici d'aquesta activitat que revelen les respostes de les localitats muntanyenques.

En la resposta de Castellblanc, actual deshabitada de la Noguera, es deia: *Perdices ay muchas, bastante seguidas por los Cassadores de officio quienes las traen... en las plazas de Cervera y Tarrega, y a veces en sacos como se ha visto; que otros ay que las persiguen [todo] el año con el reclamo, otros que las corren con los galgos, y otros con las zorras...*

Eudromias morinellus (L.). Perdiu rasca.

La referència d'aquesta espècie a la Cerdanya constitueix una de les troballes més notables que oferim en el present treball.

La primera citació moderna d'aquesta limícola al Pirineu oriental la devem a S. Martí Rusca, que refereix la captura de dos exemplars a la vall alta del riu Freser el 15 de setembre de 1956, en el biòtop de la perdiu blanca.³⁴

Una segona notícia és la d'un exemplar que seguia un ramat de xais, prop de Llers, obtingut per J. Cabañó.³⁵

Una observació més nombrosa és la d'un grup de deu exemplars posats a terra, prop del cim del Puigpedrós, realitzada el 24.VIII.1979 per E. Bartra, C. Ruiz i Ll. Solé.³⁶

Finalment, van obtenir-se proves –1980 i 1981– de la seva reproducció al Pirineu oriental³⁷ i va constatar-se el fet que l'ocell era conegut a la zona amb el nom de «perdiu rasca».

Doncs bé, aquesta espècie era prou coneguda al final del segle XVIII a les mateixes comarques del Pirineu oriental on ara s'ha trobat una població relictica que, fins i tot, ha mantingut la continuïtat del nom, gràcies a la qual cosa hem pogut identificar-la.

34. *Ardeola*, III, (2): 312-314. 1957.

35. SARGATAL, J. & LLINAS, R. 1978: *Els ocells de l'Empordà*. Figueres. 69.

36. MALUQUER I SOSTRES, J. 1987: *Els ocells de les terres catalanes*. 4.ª edició: 342-343. Barcelona.

37. MUNTANER, J., FERRER, X. & MARTINEZ-VILALTA, A. 1984: *Atlas dels ocells nidificats de Catalunya i Andorra*. Ketres. Barcelona: 100-101.

En les *Noticias de Cataluña* referents al partit de Puigcerdà, s'exposa amb prou claredat la identitat i, àdhuc, la relativa abundància de l'espècie a la Cerdanya. Referint-se a la caça s'esmenta l'existència de: *Quatro especies de perdices*, [recordem que a les respostes al qüestionari normalment es parlava de tres menes de perdius], *esto es, blancas que se crían en las cimas de los Pirineos... Otras que llaman Rascas son iguales a las blancas, solo con la diferencia de que el color de su pluma es como el del gorrion, van a vandadas, vuelan poco y se crían en la altura de los Pirineos [...]* *Otras [...]* *cherras [...]* *siendo las de quarta especie como las mas del Principado*. Aquesta citació palesa un coneixement prou precís de l'espècie i coincideix amb les dades que en tenim actualment: aplegar-se en bandades –recordem la citació de deu exemplars al cim del Puigpedrós– i habitat a l'estatge culminal, alhora que ens indica l'existència d'una població indubtablement molt superior a la present.

Una darrera reflexió que suscita l'anàlisi de la notícia sobre la presència a la Cerdanya de l'espècie que considerem, és la referent a la seva possible absència en altres comarques pirinenques, ja que si hom identificava aquest corriol com una «perdiu», no hagués deixat d'esmentar-se en altres respostes a les quals hem passat revista, procedents de les comarques occidentals del Pirineu català.

Anàtides i similars

Com era d'esperar, les citacions d'espècies aquàtiques procedeixen gairebé en exclusiva del litoral i, sobretot, del delta de l'Ebre. En la major part dels casos, però, no podem precisar les espècies a què es refereien els informants ni, tampoc, assajar-ne la distribució ja que només tenim dades d'unes poques localitats.

Una observació de caràcter general que pot contribuir a explicar citacions com les de cignes i potser les d'oques, és la relativa al clima. Les respostes, centrades casualment l'any 1789, se situen en un període fred anomenat pels estudiosos de la climatologia «petita edat glacial», que s'estén de 1600 a 1850.³⁸

38. LE ROY LADURIE, E. 1973: L'histoire sans les hommes: le climat, nouveau domaine de Clio, a *Le territoire de l'historien*: 416 i ss.

La presència hivernal de cignes s'esmenta en diversos indrets del Principat, sense que sigui possible esbrinar l'espècie o espècies del gènere *Cygnus* de què es tracta.

A la part de les *Noticias de Cataluña* relatives al partit de Tortosa es fa constar que en *el Invierno concurren muchos Patos y entre ellos son singulares los cisnes, cuyas pieles sirven para manguitos y otros adornos*. Aquesta utilització de les depulles dels cignes semblaria revelar una invernada regular i nombrosa al delta de l'Ebre, on ja els citava Cristòfol Despuig el segle XVI.³⁹ Advertim, però, que Marc Antoni Orellana en el *Catálogo y descripción d'els pardals de l'Albufera de Valencia* publicada el 1795, això, és, contemporània de les enquestes i treball de Zamora, es refereix a la presència dels cignes escrivint que: *ve en l'Ivern, y quant hia temporal, y en l'hora que passa el temporal, y s'asosega el temps... s'envá*.⁴⁰ Aquesta fenologia coincidiria amb la que expressen les respostes del Barcelonès i les que s'observen els segles XIX i XX.

A les respostes al qüestionari de Barcelonès es mencionen els cignes al Prat de Llobregat, on només apareixien en *inviernos mui frios, como ese último* [1789].

I també a Sants –això és, dins l'actual Barcelona– on hi havia un *estanque perpetuo* freqüentat per ànecs, oques i becadells, i *si son muchos los frios del Norte hai algunas vezes aves muy particulares, como en el Invierno próximo* [el de 1789] *en que havia varios Cisnes, Ave que nunca se havia visto en este Páhis*.

A diferència d'allò que hem constatat al delta de l'Ebre, la presència de cignes al delta del Llobregat sembla seguir la pauta actual, que la vincula a uns freds excepcionals.⁴¹

Francisco de Zamora va visitar l'estany de Castelló d'Empúries el 28 de gener de 1790, i va deixar anotat en el seu dietari: *También habia en la laguna cisnes*.⁴²

Trobem, així mateix, citada l'oca, *Anser* sp., sense més possibilitats d'identificació de l'espècie o espècies a què es referien els

corresponsals de Zamora, tot i que el més possible és que es tractés, almenys majoritàriament, de l'*Anser anser* (L.). Les dues mencions d'oques que apareixen a les respostes, corresponen al Prat de Llobregat i a Sants (Barcelonès).

Els ànecs, *Anas*, sp., se citen genèricament al delta de l'Ebre (Baix Ebre); a Sants, el Prat i molt abundants als estanys que llavors existien a Sant Andreu de la Barca (Barcelonès); i a l'estany d'Ivars (Urgell), lamentablement dessecat vers 1950.

Les fotges, *Fulica atra* (L.), se citen únicament a l'estany de Montcortès (Pallars Sobirà), tot dient: *abundan de sanguijuelas* [com continua essent el cas] *y de ánades blancos y negros que se crian entre la espesura de la anea* [enea] *que nace al rededor* [de l'estany], *sin que se aparten jamás del estanque; se semejan a los patos y no son mui buenos para comer*.

Els flamencs, *Phoenicopterus ruber* (L.), se citen al delta de l'Ebre (Baix Ebre), en les *Noticias de Cataluña* corresponent i, talment com els cignes, les plomes tenien utilitat comercial: *«Entre las especies de Patos se distinguen por su multitud y hermosura de Plumage los llamados Flamencos cuias alas se adornan con plumas negras, blancas y encarnadas todas mui finas y de color mui vivo que se buscan para manguitos y paletinas»*.

El status actual del flamenc al Delta és similar al de l'època de Zamora, amb l'avançatge de la protecció de què ara gaudeix.

Rapinyaires

La identificació de les rapinyaires no és pas gens fàcil i els seus noms populars són força equívocs i, més encara, quan s'intenten traduir al castellà. Així, doncs, tot i que són nombroses les notícies d'ocells de presa a les respostes al qüestionari, gairebé no trobem dades profitables als efectes del present treball.

Les citacions més freqüents són les genèriques d'ocells de rapinya, d'agüelles i falcons o esparvers que no ressenyarem.

A Gausac i a Mont (Vall d'Aran) s'esmenten els voltors, lògicament *Gyps fulvus* (HABLIILZ); a Sant Martí del Puig (Berguedà) l'aufany, *Neophron percnopterus* (L.); a Espot, Malmercat i Tornafort (Pallars Sobirà) el duc, identificat amb certesa com a *Bubo bubo* (L.), ja que en la resposta de la darrera localitat citada s'hi precisa *que esta casa de*

39. MALUQUER I SOSTRES, J. 1971: Las aves de la Albufera de Valencia y del Delta del Ebro, en la bibliografía antigua, *Ardeola*, vol. especial: 360.

40. MALUQUER SOSTRES, J.: *op. cit.*, 360-361.

41. Trobem documentades les següents aparicions de cignes a Catalunya: hiverns de 1829-30, 1890-91, 1962-63, 1968-69, 1972, 1976 (*Els ocells de les terres catalanes, op. cit.*, 232 i 346).

42. *Op. cit.*: 355.

noche; i a la Pobleta de Bellvei (Pallars Jussà) i a Rodés (Pallars Sobirà) les àguiles gallineres, possiblement identificables amb *Accipiter gentilis* (L.).

Esmentem dues observacions singulars sobre les rapinyaires, que hem trobat a les respostes.

A Montsor (Pallars Jussà) van ponderar els danys que feien, escrivint: *Las Aguilas y Gavilanes todos los dias nos visitan los gallineros y al fin del año unos con otros, partimos por meitat esos (esto es, una parte para ellos, otra para las Casas).*

I la resposta de Surri (Pallars Sobirà) reflecteix la impotència per a lluitar-hi: *En este lugar no crian gallinas porque las aves de rapiña se las lleban y si alguna vez se gasta por enfermedades se merca a las mujeres de Francia.*

De les anteriors referències se'n desprèn una abundància de rapinyaires que no té res a veure amb l'actual panorama, empobrit i tan necessitat de protecció, que ofereixen a Catalunya les *Accipitridae* i les *Falconidae*.

Altres ocells

En algunes de les respostes se citen desordenadament diverses menes d'ocells, com són becaudes, tords, merles, guatlls, tòrtres, coloms, etc., que no són susceptibles d'incorporar-se al present treball.

Hi ha, però, tres excepcions que ofereixen un cert interès i que tractem a continuació:

Se cita la xurra, versemblantment *Pterocles orientalis* (L.) en les *Noticias de Cataluña* relatives al corregiment de Lleida, que hauria de correspondre, sobretot, a l'actual comarca del Segrià.

La resposta de Sant Pere de les Maleses (Pallars Jussà), priorat situat a l'indret de Collegats, que el segle XVIII depenia del monestir de Gerri de la Sal i que avui està enrunat, esmenta «*otras muchas cuevas en los riscos de dicho Priorato que sirven de nido a las palomas, buhos y otras aves*». Aquests coloms que nien a les penyes podrien ésser la *Columbia livia* (GMELIN). Atesa la manca de dades sobre nidificació a Catalunya de poblacions silvestres d'aquesta espècie, la hipòtesi resulta interessant.

Finalment i encara que surti de l'estricta domini de l'ornitologia històrica, transcrivim la relació de la cria de passarells, *Acanthis cannabina* (L.), a Mojà, que palesa l'extraordinària afició als concursos de cant

que ja existia al final del segle XVIII: ..., *aves o pájaros raros no se crían en nuestros Bosques, a menos que se cuenten... entre estos pongamos el Pardillo del Moyanés, que acá llamamos Passarell que ahunque aves comunes, y vulgares, hablando de los advenedizos o de passa, si se habla del natural del Pahis, o que acá se cria que llaman de la novellada es y debe tenerse por singular, y raro por su especial canto sostenido, dulce y diversificado, de suerte que en otro tiempo quando abundaban los pedian, y pagaban abuen precio los apasionados de diferentes partes. Actualmente son muy raros; lo que se atribuye a los muchos desmontes, y a ciertas lluvias extraordinarias, que ocho años atrás cayeron en el Pahis por Pentecostés durante la cria, que casi acabaria con la especie, de suerte que han subido ahora tan de precio que un apasionado de Manresa el año pasado pagó diez y siete pissetas por un Pardillo de Moyá.*

Amfibis i rèptils

Hi ha nombroses referències als amfibis i als rèptils a les respostes al qüestionari, però tan genèriques i poc circumstanciades que no ens tenen cap utilitat. En efecte, refereixen l'existència de gripaus, salamandres, llangardaixos, serps i escurçons.

Trobem, però, alguna excepció, sobretot la que ens faciliten les *Noticias de Cataluña* relatives al partit de Tortosa. Té interès, en efecte, la referència a les tortugues: *Estas son de dos especies, unas de monte y otras de agua. Las primeras se reputan por carne pero se cogen pocas, y las que se encuentran en el agua se usan, y comen por Pescado, cogiendose en los Prados en la Primavera y verano...*

La tortuga aquàtica esmentada es deu referir conjuntament a *Mauremys caspica* (GMELIN) i a *Emys orbicularis* (L.), que actualment encara es troben en poca quantitat al delta de l'Ebre, i també en alguns altres indrets del Principat. Quant a la tortuga terrestre, es tracta de *Testudo hermanni* (GMELIN), de la qual en resten poblacions reduïdes al Montsià i, a l'altre extrem del territori, a les Alberes i en algunes localitats de l'Empordà. També hi ha indicis de la seva presència al Garraf.

A l'estany de Montcortès (Pallars Sobirà) s'assenyalava una extraordinària abundància de gripaus, *Bufo bufo* (L.), que apa-

reixien el mes de març i desapareixien –moren, diu la resposta– el mes d'abril.

A la resposta de Bossost (Vall d'Aran) trobem l'esment de les anomenades «ruberres», que no hem pogut identificar. Llegim en el manuscrit: *...animales venenosos ay pocos, solo algunas ruberas que son unos zapos pequeños como una rana las que estando en secano algunas vezes se zabullen en valsas o fuentes; y si los animales beben del agua que no se ha purgado del veneno, luego rebientan. Lllamanse ruberas porque se estan devajo de zarzas o enebros.*

Peixos

Les referències als peixos són escassíssimes en la documentació que hem examinat, alhora que es presenten menys que limitades. A les *Noticias de Cataluña* referents al corregiment de Lleida i al partit de Tortosa és on trobem les poques dades ictiològiques que ens brinden els manuscrits investigats.

De Lleida s'indica la pesca d'anguiles, barbs, madrilles i alguna truita al Segre i a la Noguera Pallaresa.

De Tortosa es refereix la pesca a l'Ebre de sabogues, llamprees i esturions, aquesta última espècie malauradament desapareguda del riu. I a les llacunes del Delta, daurades, llops o llobarros i diverses menes de lises.

A l'estany de Montcortès s'indicava l'abundància d'anguiles, molt grosses, com es precisa en la resposta.

AGRAÏMENTS

A Ramon Boixareu, que té el mèrit indiscutable d'haver estat el primer a estudiar i publicar els escrits de Francisco de Zamora referents al Principat, el meu reconeixement per la via d'investigació que ha obert i per les esmenes aportades a l'esborrany del present treball.

A Xavier Ferrer, Ramon Folch, Joan Maluquer Margalef, Albert Martínez Vilalta, Jaume Orta, Xavier Parellada i Jordi Ruiz-Olmo, per la prèvia lectura d'aquest text, que n'ha sortit notablement millorat gràcies a les seves nombroses i encertades observacions i suggeriments.

I a Caterina Lloret, que amb tanta amabilitat i desinterès m'ha facilitat les fotocòpies de les respostes al qüestionari, que havia obtingut per a la realització d'un estudi sobre l'ensenyament a Catalunya el segle XVIII.